

Ігор ОСТАШ,
кандидат філологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Ліванській Республіці

**«БЕЙРУТСЬКІ ОПОВІДАННЯ»
АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО:
до 150-ї річниці народження видатного
українського сходознавця**

Анотація. У статті досліджено науковий внесок видатного вченого-сходознавця Агатангела Кримського в розвиток української історії, науки та літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть. Описано роки перебування А. Кримського в Лівані та вплив бейрутського періоду життя на становлення молодого вченого. Досліджено його літературні твори, написані в Лівані, зокрема «Бейрутські оповідання», у яких змальовано життя, побут, міжконфесійні взаємини бейрутчан того періоду. Проаналізовано значення творчості А. Кримського для розвитку сучасних двосторонніх українсько-ліванських взаємин і зауважено заходи Посольства України в Лівані на вшанування його пам'яті в Бейруті та Шуейрі.

Ключові слова: Агатангел Кримський, сходознавство, наука, «Бейрутські оповідання», арабський світ.

Ліван!.. Щасливий, любий звук! Священне ім'я!.. [5, с. 33]
Агатангел Кримський, зі збірки «Пальмове гілля»

У січні 2021-го виповнюється 150 років із дня народження видатного українського вченого-орієнталіста, поета й перекладача, одного зі засновників і першого академіка Академії наук України – Агатангела Кримського. Протягом 1896–1898 рр. він жив і провадив творчу й наукову діяльність у Лівані (міста Бейрут і Шуейр). Його вважають провідним дослідником етнографії Лівану ХІХ сторіччя. Кримський – автор праць «Бейрутські оповідання», «Листи з Лівану», «Пальмове гілля», «Історія нової арабської літератури (ХІХ – початок ХХ століття)» тощо.

У статті до 120-річчя з дня народження вченого відомий сходознавець Омелян Прицак написав, що той – «найкращий кримський подарунок Україні». Агатангел з'явився на світ 15 січня 1871 року у Володимирі-Волинському. Батько – учитель історії та географії Юхим Кримський мав татарсько-білоруське походження: народився в родині кримського мулли з Бахчисарая, який переселився до Мстислава (територія Могильовської області в Білорусі) ще наприкінці XVII ст. Мати, за словами самого А. Кримського, була «польська литовка» [15, с. 10].

Юний Агатангел уже в три з половиною роки навчився читати, а в п'ять років його віддали на навчання до Звенигородського міського двокласного училища. Далі – студії в найстаріших освітніх центрах України. 1881 р. він розпочав навчання в Острозькій протогімназії, з 1884-го – у Другій київській гімназії, а від 1885-го – у славнозвісній Колегії Павла Ґалаґана, яку він закінчив вісімнадцятирічним, маючи у своєму арсеналі вісім іноземних мов.

У колегії він познайомився з такими відомими постатями, як Павло Житецький, Михайло Драгоманов, Леся Українка, – усі вони мали серйозний вплив на формування світогляду молодого Агатангела. Саме Павло Житецький прищепив йому велику любов до української мови, яку Кримський проніс через усе своє життя.

Далі він студював арабську філологію в Лазаревському інституті східних мов у Москві (1889–1892) і слов'янську філологію та світову історію на історико-філологічному факультеті Московського університету (1892–1896).

У 1896 р. він отримує стипендію від Лазаревського інституту на два роки, один з яких мав провести в арабських країнах. Однак своє перебування в Бейруті Агатангел продовжив ще на рік, пожертвувавши студіями в одному із західноєвропейських університетів. Йому було двадцять п'ять, і він володів уже сімнадцятьма мовами.

На кораблі «Одеса» 2 жовтня 1896 року (далі дати подано за новим стилем) Агатангел Кримський відплив за маршрутом Константинополь – Бейрут. У Лівані він перебував із 13 жовтня 1896-го до 14 травня 1898 року.

Тепер, як ми знаємо, Бейрут – це столиця Лівану, однак тоді він разом із середземноморським побережжям був частиною Сирії. Кримський називав це місто інтелектуальною столицею: «Бейрут і є центр розумового життя Сирії, але він радше арабська Одеса, ніж арабська Москва чи Київ. Так. Одеса» (19 жовтня 1897 р., Бейрут. Лист М.Ф. Кримській) [7, с. 239].

Про життя Кримського в Лівані ми дізнаємося передусім із його листів. Усього за час перебування там він написав близько 180 листів, з яких 150 адресовано рідним, орієнтовно 30 – друзям і колегам. Часто ці листи були неначе записи зі щоденника й містили дуже багато деталей.

У першому ж листі батькові Ю. Кримському Агатангел пише: «Бейрут – дивовижно красиве місто. Він весь тоне в садах (пальми, інжир, апельсини);

вулиці в ньому майже європейські; чудовий краєвид на море; витончені будівлі. Стиль переважно мавританський. Однак жителі загалом не мусульмани, а здебільшого християни. Вони легко сприймають європейську культуру» (20–22 жовтня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.С. Кримському) [7, с. 31].

У НБУ ім. В. Вернадського в Києві збережено його опис тогочасного Бейрута: «[...] частина нинішнього величезного Бейрута, яка й дотепер зберегла назву “старе місто й базари”, “аль-мадіне ль-қадіме ва ль-асвақ” (арабські звуки “каф” і “вав” він передає відповідно латинськими “q” та “w”. – *Авт.*). Західна частина нинішнього міста, що розгорнулася в бік мису Рас-Бейрут і кварталів Мсайтбе (прикметна через витончені масивні будівлі університету американських місіонерів), за часів Ламартіна в 1832 р. була пустирем із залишками старовинних руїн. Так само не було заселено східної, багатой на рослинність частини Бейрутинської затоки між старим містом і річкою Бейрутинкою (“nahr Бейрут”). У наші часи тут у кварталах Ашрафіє, Рмейлі й Мар-Мітрі ми бачимо розкішні, споруджені в східному стилі будівлі бейрутських багатіїв, християнських нотаблів (вулиця Сурсуків, садиби Туейні, Традів, Тебітів тощо), а тоді, на початку 1830-х років, ця місцевість, од старого міста до р. Бейрутинки була, за описом Ламартіна, пишним лоном природи, щоправда, не дикої, а садової. [...] Тепер тут усе культурно: з одного боку гарне шосе прямує вздовж моря на північ, до Тріполі; а з іншого кінця ця впорядкована дорога поступово піднімається в гори Лівану» [11, с. 28].

Листи Кримського з Бейрута свідчать про те, що місто відразу полюбило його своєю красою: «Та й у будь-яку годину дня Бейрут прекрасний. Навіть у денну спеку, покриваючись потом, мимоволі милуєшся всім довкола. Це найгарніше з усіх східних міст, які я бачив. Якби в ньому були кімнати з дерев'яними підлогами, а не кам'яними, і з грубками для опалення (проти вогкості), то це був би рай. Константинопіль гарний із моря, але потворний усередині, а Бейрут і всередині гарний, і (чого немає ніде) – чистий» (4 листопада 1896 р., Бейрут. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 47].

В іншому листі він писав: «Несподівано для себе я раптом опинився за містом, на високій височині, й остовпів од здивування. Зліва – весь Бейрут як на долоні, а справа, унизу, Бейрутинська затока глибоко врізається в Ліван; тут упадає річка Бейрутинка, “Нахр Бейрут”; уздовж затоки лежать замські сади, плантації та дачі, і я зі своєї височини заледве розрізняю внизу біленькі хатинки посеред зелені. А далі, за долиною, ланцюг гір, оперезаних туманами. Тумани туляться по уступах. Вершина однієї з гір набагато вища за тумани. Я дивився й забувся: дивився, імовірно, більш ніж годину, стоячи нерухомо й не рухаючись із місця» (15 листопада 1896 р., Бейрут. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 58–59].

Особливо його вразив серпневий Бейрут із висоти села Алей. Саме звідти він написав надзвичайно емоційні рядочки захвату, адресовані Бейруту. У цьому «освідченні» Кримський назвав Бейрут другим рідним містом: «Я скам'янів. Весь Бейрутський півострів лежав на південь перед нами як на долоні. Я бачив море, яке поясом омивало його майже зусібіч; я бачив під Бейрутом або за Бейрутом і всі найвіддаленіші околиці Бейрута; але найкраще – саме його, місто Бейрут. Який він великий, який він гарний, який він величний! На вранішньому сході сонця він дихав свіжістю й був ніжно-рожевого кольору, а море біля його підніжжя – світло-блакитне. Тієї секунди жваво відчув, як я встиг прив'язатися до цього прекрасного міста. Я, безумовно, з ним поріднився, і воно для мене – друге рідне» (16 серпня 1897 р., с. Алей у Лівані. Лист братові Ю.Ю. Кримському) [7, с. 193–194].

У Бейруті молодий сходознавець поселився в родині свого викладача з Лазаревського інституту Михайла Агтая в православному кварталі Рмейль, що розташований біля одного із центральних районів Бейрута – Ашрафії. Про своє житло він писав у листі Грінченку від 27 грудня 1897 року: «Живу я в дуже бідній сім'ї, яка не могла знайти собі доброї хати, збудованої на європейський лад, себто з сіньми, з товстими стінами. Моя комната виходить дверима просто на подвір'я, і через те аби дощ – то вже й вогкість іде в хату. Додати треба, що вся світлиця більше скидається на альтанку, ніж на житло: скрізь (понад вікнами зверху) непозаскльовані кватирки (я вже їх позатикав ряденцями, та то мало пособля), скрізь щелини – коло вікон і дверей. Доки світить сонце, то й тепло, а часом навіть спека (35° по Реомюру) (майже 44 за Цельсієм. – *Авт.*); але піде дощ – і температура спускається до 10 градусів (12.5 за Цельсієм. – *Авт.*); а вже ж 10 градусів та ще серед вогкості – суцця смерть для тих, у кого пропасниця, ревматизм або що. Груб, розуміється, немає. Був би покинув я цю сім'ю та оселився де-ин-де, але ж, кажу Вам, бідна вона така, що аж страх, а люди з них дуже добрі і полюбили мене, як свого рідного» [3, с. 267].

Саме щоденні спостереження Кримського за побутом у цій родині, взаємини із сусідами, торговцями, а також його участь у громадському житті Бейрута стали основою «Бейрутських оповідань». Їх було написано в 1897 р. та вперше надруковано в часописі «Нова громада» 1906 р. (№ 6, 7, 8).

«Бейрутські оповідання», створені радше в жанрі «щоденника сторонньої людини», чи не вперше відкрили українському читачеві життя цього близькосхідного регіону.

Читаючи їх, поринаєш у бейрутське життя кінця XIX ст., відчуваєш усі перипетії близькосхідної політичної боротьби того часу. Автор скрупульозно зображує складні міжконфесійні взаємини, деталі міського побуту бейрутян.

«Бейрутські оповідання» складаються з двох частин: «Растлініє нравів» та «Соломониця, або Соломон у спідниці». У першій частині ми спостерігаємо за взаємопрониканням культур – східної та західної (європейської), вплив «нових» європейських звичаїв на патріархальні моральні й етичні устої. У кульмінації першої частини ми потрапляємо на бейрутський бал, який і спонукає літературного героя зрештою нарікати на «растлініє»: він-бо спостерігає, як між собою усміхаються корумповані й безсоромні «бейрутські православні “вельможі”», а також бачить на жінках замість традиційного арабського одягу декольтовані сукні – плоди європейських модних віянь.

Друга частина присвячена життю бейрутської школи для дівчат «Бакурат ель-ихсен» («Первопочатки добродійства»), яку патрунувала представниця знаної бейрутської меценатської родини Амелія Сюрсок. У центрі уваги автора перебувають взаємини школи з російським православним «Палестинським товариством» та «змагальність» французьких і російських впливів на навчальний процес.

Для мене «Бейрутські оповідання» – це ще цікавий нарис про тогочасну бейрутську говірку, майстерно перекладені терміни та фразеологізми, які хочеться запам'ятати. Так, наприклад, тепер я вже розумію, що злісне українське «А щоб твоя хата згоріла!» неактульне в Лівані, бо вогонь не страшний кам'яним будівлям, які тоді переважали. Натомість ліванці, коли лаються, кажуть: «Бодай твоя хата завалилася!» («Йихриб бейтак!»).

Перечитуючи його емоційні листи, ми знайдемо також і драматичну історію «бейрутського кохання» до вчительки польсько-українського походження Марії Каменської.

Про приватне життя Агатангела Кримського написано багато. Особливу увагу привертають його стосунки з Лесею Українкою, яка присвятила свою драму «В катакомбах» «шановному побратимові А. Кримському». Дослідники припускають, що він міг бути потай закоханий у знану літераторку. Посилаються також і на вірш, який Павло Тичина присвятив Кримському й прочитав під час святкування його 60-річчя: там, зокрема, ішлося про «вічно мрійну Лесю Українку» [1]. Одним із найцікавіших досліджень творчості А. Кримського в біографічних і психоаналітичних аспектах є, зокрема, праця С. Павличко [14].

Бейрутська історія кохання на цьому тлі дещо загубилася в тіні, але вона також була досить драматичною та заслуговує на нашу увагу. Розпочалося все в уже відомій нам школі «Бакурат ель-ихсен» (її ще називали школою Лябібі Жяхшен), куди Агатангел Кримський заходив майже щодня після обіду, коли викладачі були вільні.

У листі братові Ю. Кримському від 25 листопада 1896 року він повідомляє про те, що «одна з російських учительок, Марія Олексіївна Каменська, уже не може далі терпіти бейрутського життя (вона зовсім хвора, а найбільше

на ревматизм) і вирушає після 25 листопада в Росію, можливо, на початку грудня» (13 листопада 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 57].

Уже в наступному листі від 7 грудня 1896 року він «розкриває всю інтригу» й пише: «Післязавтра відїжджає звідси в Росію Марія Олексіївна Каменська. Наприкінці грудня [...] вона буде вже в Москві. [...] Я був би Вам дуже вдячний, якби Ви якнайкраще, якнайсердечніше прийняли Марію Олексіївну й запропонували б їй навіть заночувати в себе. Здається, вона лише день має намір провести в Москві.

Спитай у Марії Олексіївни про дві речі:

1) Чи купила вона мені в Константинополі п'ятикопійкові марки Російського товариства пароплавства і торгівлі? [...]

2) Прохання таємне. Дізнайся в Марії Олексіївни (але не прямо, а натяками), чи погодилася би вона вийти за мене заміж. Тільки, будь ласка, дізнайся не від мого імені, а від себе самого» (7 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 67–68].

Однак через тиждень ці сподівання спіткало повне фіаско. У наступному листі до брата Агатангел докладно розповів про кульмінаційний момент у їхніх стосунках – вийшла така собі «сповідь невдахи». З послання стає зрозуміло, що Кримський довго не міг наважитися попросити руки й зробив це останньої миті, під час прощання. Він пише: «Відповіді Марії Олексіївни на запитання, яке я просив тебе поставити їй, не повідомляй мені: я її і так уже знаю. Останнє слово, з яким вона на пароплаві попрощалася зі мною, було: “Ви з глузду з’їхали!”»

Сталося це за кілька секунд до відбуття пароплава. [...] Я виявився останнім, хто з нею прощався, і на своє запитання отримав наведену вище відповідь. Що-небудь заперечити не було часу. Підбіг помічник капітана й досить нетерпляче крикнув: “Проводжальники, та йдіть уже з пароплава! Зараз третій гудок”. Ми кинулися до трапа, метушливо збігли до своєї фелюги. Пароплав заричав і рушив на північ, а наша фелюга – на набережну. Каменська стояла на палубі пароплава, біля поруччя, і дивилася на нас. [...] Я суворо дивився у воду, не на пароплав, що віддалявся. Той зробив поворот – і Каменської не стало видно. Наші човнярі швидко гребли, а дівчата в човні мовчали. Тільки їхня начальниця, стара Є.І. Шмідт, процідила крізь зуби як наче для себе: “Освідчуватися під звук третього гудка... та ще й у товаристві, привселюдно... немов у Бейруті на березі часу не було... це, звичайно, божевілля!”

Що ж! Я і правда з’їхав з глузду.

[...]

Повертаючись до Марії Олексіївни, скажу: я вважаю, що вона не зовсім нормальна, щоб не сказати “напівбожевільна»» (15 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 72–73].

Ще за кілька днів він, мабуть, дещо охолонувши, пише: «Сьогодні в мене з'явилося дуже ясне усвідомлення, що якби вона погодилася вийти за мене заміж, то я б усе одно з нею не одружився. Припускаю, що мине ще місяць – і через місяць сама думка взагалі про одруження змушуватиме мене боязко тремтіти» (19 грудня 1896 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 81–82].

Однак він, безсумнівно, обманював і самого себе, і своїх родичів. І.М. Смілянська, дослідниця творчості А. Кримського, пише про кілька віршів, навіяних стосунками з Марією Каменською. Два вірші («На душі якась тривога» і «Я обірвав розмову. В очах мені туман...»), написано одразу ж після першої зустрічі з М.О. Каменською в Бейруті 20 жовтня 1896 року. А от поезію «З червоним блиском місяць згас...» – уже після від'їзду М.О. Каменської з Бейрута в Росію: «І та ж бейрутська природа, що [...] заспокоює людину, наче роблячи її щасливішою, навіяла поетові в січні 1897 р. повну безнадійної зневіри елегію “Закотилося сонечко в мутнії хмари”».

У циклі “Передсмертні мелодії” з кавказькою датою – 1900 – опинився його бейрутський грудневий вірш 1896 р.:

В переддосвітню годину
Бачу Лейлу уві сні.
“Мила!! Хочеш дати щастя,
Заборонене мені?”
“Ні, – рече, – мене вже кидай,
Набирайся забуття” –
“Не покину й не забуду:
Ти ж усе моє життя!”» [7, с. 82]

У своїх подорожах Ліваном А. Кримський багато в чому перегукується з Василем Григоровичем-Барським. Зокрема, він також побував біля меморіального місця святого Георгія біля Бейрута (нині це Джуніє) і подав дуже важливу деталь про дивний випадок з історичним каменем, біля якого, за переказами, святий Георгій убив змія: «Свята св. Георгія однаково шанують і мусульмани. Раніше всі ходили до прибережного каменя, біля якого Георгій убив змія, але минулого, 1896-го, року (у листопаді) власник землі побудував там споруду й умурував камінь кудись у фундамент» (29 квітня 1897 р., Бейрут. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 134].

А. Кримський також записав переказ про цього святого, який походив із території сучасного Лівану: «Святий Георгій-змієборець, пам'ять якого вшановують 23 квітня, – улюблений святий у Сирії та Палестині. Географічну топографію, пов'язану з переказами про Георгія, здавна розподіляли в такий спосіб. Народився Георгій у місцевості на Схід од Акки (Акри), де й тепер про нього нагадує фортеця, відома під назвою “Святий Георгій”».

або “Замок св. Георгія”. Лежить цей замок серед гір у долині. Змія-дракона вбив Георгій у Бейруті над морем [...] У Рамі, на відстані 12 миль од Єрусалима, його було спалено. У Лідді [...] Георгія поховано, і там показують його гробницю.

Про змієборство Георгія легенду знають по всій Сирії та Палестині в найширшому загалі. Скрізь її розповідають приблизно однаково, і ми можемо обмежуватися записом, зробленим у Бейруті. Зміст його такий: “Колись у часи язичництва був у Бейруті свій цар. Й ось біля моря, там, де в нього впадає річка Бейрутинка (Нахр Бейрут), з’явився величезний змій. Жив він у печері над морем, і потрібно було власкавлювати його тим, що на сусідньому пагорбі залишали йому на поталу дівчину. Дійшла черга й до царської доньки. Відвели її до берега на пагорб і залишили саму, щоб вона чекала своєї неминучої долі. Але раніше за страшного змія з’явився прекрасний вершник на білому коні, увесь закутий у лати, зі списом, це був святий Георгій. Він сказав царівні, що захистить її від чудовиська, а тим часом заснув, поклавши голову на її коліна. Поки він міцно спав, дракон виліз із печери й наближався до своєї жертви. Царівна перелякалася, скам’яніла від страху; вона не знаходила в собі сил розбудити Георгія, а прокинувся він тільки від того, що її гарячі сльози лилися йому на щок і обпалювали його. Умить витязь схопився, кинувся верхи на коня й помчав назустріч дракону. Той розкрив велетенську пащу й зібрався витязя зжерти; але витязь своїм сильним списом прикував його розчакнуту щелепу до землі й здобув перемогу. Дракон не мав більше сил чинити опір. Георгій відчув нестерпну спрагу та, щоб добути джерельної води, ударив списом по каменистій землі – і бризнуло джерело, яке б’є й дотепер. Потім Георгій попросив царівну дати йому одну довгу волосину з її розкішної коси й на цій волосині, немов на мотузці, притягнув убитого дракона в місто. Цар готовий був віддати свою доньку йому заміж, і царівна теж закохалась у свого спасителя. Георгій оголосив їй, однак, що перемиг змія не сам він, а єдиний господь бог, який дав йому для цього дивовижну силу» [7, с. 299].

Після повернення з Лівану з 1898-го до 1918 р. А. Кримський працює викладачем, а згодом – завідувачем кафедри арабської лінгвістики й професором у Лазаревському інституті східних мов.

За цей час він написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників із філології та історії Близького Сходу, про Коран, мусульманство, курси історії та літератури арабів, персів і турків.

За гетьмана Скоропадського, 1918 р., А. Кримський переїхав до Києва, де обійняв посаду неодмінного секретаря Української академії наук і фактично керував нею.

Паралельно впродовж 1918–1921 рр. працював професором усесвітньої історії в Київському університеті та створював перші інституції українського сходознавства.

Від 1921 р. він також був директором Інституту української наукової мови. У жовтні 1921-го брав участь у I Всеукраїнському церковному соборі, який підтвердив автокефалію Української автокефальної православної церкви, хоча остаточно цей процес було завершено лише в січні 2019 року, коли Україна здобула Томос про автокефалію.

З 1929 р. Кримський потрапив під жорна радянської репресивної машини, його переслідували через справу проти СВУ (Спілка визволення України), зокрема, за наукові погляди, адже він не визнавав теорії про «колиску трьох братніх народів», висуваючи натомість гіпотезу про окремішність української мови вже з XI ст.

До тієї пори він майже втратив зір. У роботі Кримському допомагав його помічник Микола Левченко, якого він усиновив. Однак Левченка також репресували.

Невдовзі Кримський одружився, але не з любові. Він побрався з вагітною дружиною Миколи Левченка, щоб урятувати його дитину. Згодом на світ з'явився хлопчик Василь, якого той також усиновив.

20 липня 1941 року його звинуватили в антирадянській діяльності й оголосили «ідеологом українського буржуазного націоналізму, який очолював націоналістичне підпілля».

Кримського разом із багатьма іншими колегами в холодних вагонах відправили до Казахстану, звідки він уже не повернувся. За документами, дата смерті А. Кримського – 25 січня 1942 року. Однак є різні версії його загибелі. За однією з них, Агатангел Юхимович помер у лазареті «суворого режиму» Кустанайської тюрми № 7. Але цілком можливо, що академік помер у дорозі, так і не доїхавши до казахського міста Кустанай, бо місце його поховання й досі невідоме.

Великий учений, видатний орієнталіст і письменник, як і більшість української творчої та наукової еліти, став іще однією жертвою комуністичного терору. А за три роки, у травні 1944-го, така сама доля спіткала весь кримськотатарський народ, майже 200 тис. кримчан депортували в той-таки Казахстан, а також до Узбекистану й Сибіру. Дорогою та в заслання померли понад 50 тис. кримських татар.

Понад століття, а точніше 120 років, твір А. Кримського «Бейрутські оповідання» чекав на свій переклад арабською. Й ось, нарешті, ліванці дістали змогу прочитати цікаву розповідь про бейрутське життя кінця XIX ст. Це сталося завдяки перекладу Імадеддіна Раєфа, який побачив

світ у видавництві «Riyad El-Rayyes Books». Книга досить швидко розійшлася, тож готують друге видання «Бейрутських оповідань».

Презентували книжку в межах 60-го Міжнародного арабського книжкового ярмарку в Бейруті. Саме цей майданчик став місцем представлення нових арабських перекладів української літератури, що їх зробив Імадеддін Раєф. Це чудовий поетичний переклад збірки Івана Франка «Зів'яле листя» та видання короткого курсу «Історії України» Олександра Палія. Цікаво, що ліванська співачка й композиторка палестинського походження Амалія Кауваш поклала на музику вірші Івана Франка, і так ми отримали дуже зворушливе музичне звучання Франкового слова.

2019 р. вийшов друком ще один поетичний переклад Імадеддіна Раєфа – збірка віршів і перекладів Агатангела Кримського «Пальмове гілля».

Надзвичайно важливим проектом для нас є створення музею Агатангела Кримського в Шуейрі в співпраці з муніципалітетом Дгур-ель-Шуейра й Айн-ель-Сіндіане та головою муніципалітету Хабібом Мжаесом. Першим кроком до цієї мети стала виставка майбутньої музейної експозиції в приміщенні муніципалітету в червні 2019 року. Це була виставка багатьох «уперше». Відвідувачі вперше побачили унікальні архівні документи й фотографії, що їх надали Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського й Центральний державний архів-музей літератури й мистецтва України.

Дуже цікавими для ліванської аудиторії стали світлини, які зробив на замовлення Агатангела Кримського місцевий фотограф Симон Абі Намі. У листі від 21 липня 1897 року Кримський написав про нього: «Господар лавки, крім того, що він поштмейстер, ще й фотограф. [...] Оскільки фотографія – це лиш його підробіток поштмейстера-крамаря, то, напевно він зрадіє якомусь заробітку, коли в мене будуть гроші, – з радістю погодиться зняти мені ті місця, які не йому, а мені подобаються, і не дорого візьме» (21 липня 1897 р., Шуейр. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 160]. Так і сталося. Об'єктив фотомайстра зафіксував такі історичні моменти, як приїзд мутассарифа Гірського Лівану Наума Кусси з дружиною до Шуейра. Цей момент він також описав у своєму листі зі Шуейра (18 вересня 1897 р., Шуейр. Лист Ю.Ю. Кримському) [7, с. 215].

У цій колекції світлин є також монастир Святого Іоанна, який він називає «уніатським». Саме цей монастир був йому схожий на Преображенський сад Києво-Печерської лаври (28 липня 1897 р., Шуейр. Лист М.Ф. Кримській) [7, с. 176]. Ще один цікавий збіг, бо наступною світлиною на церковну тематику було «Свято Преображення у Захлинському монастирі».

Для місцевих жителів просто фантастичною несподіванкою стали унікальні фотографії Шуейра та навколишньої природи. І, звичайно, «культовою» тут є неймовірно красива гора Саннін з її вічними снігами. Але на зворотному боці однієї зі світлин ми побачили напис, який нас надзви-

чайно потішив. Це був ключ до того, що ми шукали ось уже кілька років, розгадка таємниці, де саме в Шуейрі жив Агатангел Кримський. Отже, читаємо напис: «Саннін (краєвид із Шуейра з даху будинку Мрада ель-Халебі (це там, де я жив у Шуейрі). Справа Айн ес-Сіндіане». Отже, «пазл склався»: він приїхав сюди 15 липня 1897 року й три дні мешкав у будинку сім'ї Аттая. А вже 18 липня переселився в будинок Мрада ель-Халебі. Розслідування завершено!

На світлинах ми побачили також Церковну гору із Кфар-Сільваном, Кфар-Акаб, Баскінту та Саннін (із Шуейрської долини Шрін), село Арайя (краєвид на Дарб-аш-Шям і на море) та шлях до Бейрута, як його видно з Арайї.

Особливо сильні емоції викликала фотографія з довгою назвою: «Школа о. Ханни Мжаеса перед канікулами 1897 р. Вчителі Халіль, Ібрагім, Гусн (в 3-му ряду крайній справа – Ібрагім Згайб)». Тут місцеві горяни намагалися впізнати своїх можливих «предків». Одним із них виявився... голова вже зазначеного муніципалітету Хабіб Мжаес: отець Ханна Мжаес походив саме з його родини.

Усі ці світлини є частиною історичної книгозбірні Кабінету арабо-іранської філології Української академії наук.

Уперше в Шуейрі експонували також погруддя Агатангела Кримського авторства ліванського скульптора П'єра Карама, випускника Київського художнього інституту (нині – Національна академія образотворчого мистецтва й архітектури).

Тепер ми можемо стверджувати, що вже зовсім скоро музей нарешті буде відкрито й що за останні два роки Агатангел Кримський став куди ближчим арабському світові. Він знову повертається на ліванську землю.

1. Анцибор Д. Сходознавець Агатангел Кримський знав до сотні мов [Електронний ресурс] // Газета по-українськи. 16 січня 2013. Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_shodoznavec-agatan-gel-krimskij-znav-do-sotni-mov/477261?mobile=false
2. Василюк О.Д. Студії Агатангела Кримського в Бейруті (1896–1898) // Сходознавство. 2007. № 37. С. 51–59.
3. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941): [у 2 т.] / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ: [Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України], 2005. (Наукова спадщина сходознавців). Т. 1: 1890–1917 / відп. ред. вип. О.Д. Василюк. 2005. 499 с.
4. Кримський А. Мусульманство і його будучність. Львів, 1904. 120 с.
5. Кримський А. Пальмове гілля. Екзотичні поезії (видання третє). Київ: Слово, 1923. 167 с.
6. Кримський А. Поезії. К.: Радянський письменник, 1968. 340 с.
7. Крымский А.Е. Письма из Ливана (1896–1898). Москва: Наука, 1975. 312 с.
8. Кримський А. Історія Туреччини / передмова О. Прицака. Київ-Львів: ОЛІП, 1996. 288 с.
9. Кримський А.Ю. Бібліографічний покажчик / ред. кол.: Ю.М. Кочубей (голова), О.В. Богомолов, О.Б. Бубенко та ін.; упоряд.: О.Д. Василюк, Ю.М. Кочубей. Київ, 2016. 276 с.
10. Крымский А.Е. История новой арабской литературы (XIX – начало XX века). В 2 ч. Часть 1. 2-е изд. Москва: Юрайт, 2018. 339 с.
11. Крымский А.Е. Описание Ливана. Отрывок. Рукописный відділ ЦНБ, Архів А.Ю. Кримського, ф. 1, од. зб. XXXVI. С. 28.

12. *Лутаєва Т.В.* Роль подорожі А. Кримського до Сирії та Лівану в його науково-педагогічній діяльності // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Частина I. 2011. № 14 (225). С. 158–165.
13. *Наєнко М.* Художня література України. Від міфів до модерної реальності. К.: Просвіта, 2012. 1088 с.
14. *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. К.: Основи, 2000. 328 с.
15. *Пріцак О.* Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // Східний світ. № 1. 1993. С. 10–27.
16. *Семотюк О.* Агатангел Кримський – орієнталіст // Волинь філологічна: текст і контекст. А. Кримський у контексті української та світової культури: зб. наук. пр. Луцьк: Вежа, 2006. С. 67–73.
17. *Франко І.* Наша поезія в 1901 році: [огляд особливостей укр. поезії початку ХХ ст.]. 1902. Т. 17. Ч. II. С. 115–125.
18. *Ярещенко А.П.* Кримський – орієнталіст // Феномен А. Кримського: Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 125 роковинам ученого. Харків, 1996. С. 5–11.
19. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 883: Агатангел Кримський.